

2013

TANULMÁNY

A polgári peres bizonyítási eljárás és ítéleti tényállás néhány elméleti problémája

▣ Gyekiczky Tamás egyetemi docens, Debreceni Egyetem (Debrecen)

I. Bevezetés

Korábban, egészen a Polgári Perrendtartás 1999-es módosításáig a bíróság előtti polgári eljárások megdöntetetlen axiómája volt az *igazságkeresés*. A bíróság az igazság kiderítésére kellett, hogy törekedjék, ennek érdekében széles körben kezdeményezhette a tények felderítését, az információk megszerzését, más szóval hivatalból bizonyíthatott. Jóllehet a módosítás a bírósági eljárás célját a jogvita eldöntésében és nem az igazság kiderítésében határozta meg, a laikus jogkeresők, a média képviselői, néha egy-egy idősebb jogi képviselő, még ma is az igazság kiderítését kérik számon a polgári bíróságoktól. Nem palástolják felháborodásukat, ha a bíróság „csak” *eldönti a jogvitát*, azaz lezárja a peres felek között a jogi konfliktust. Tudatosan nem fogalmaztunk úgy, hogy a bíróság megoldja a felek közötti konfliktust, mivel a perbe vitt jogi konfliktusok legnagyobb része megoldhatatlan, legfeljebb a jogerős bírói döntéssel további kiélezésük akadályozható meg. (A tapasztalat azt mutatja, hogy ez a kijelentés sem mindig igaz, ám a lezárás valószínűsége mégis nagyobb, mint a konfliktus megoldásáé.) A konfliktus lezárásával azonban a polgári bíróság – a hatályos jogszabályok szerint – maximálisan teljesítette feladatát, betöltötte alkotmányos céljait – a közvélemény minden berzenkedése ellenére.

A polgári per célját az igazság kiderítésben megfogalmazó szabályozás hátterét egy kidolgozott, jogdogmatikai vonatkozásait minden ízében *átgondolt elmélet* szolgáltatta. Több évtizedes tradícióra visszamenőleg generációk vallották, hogy a bíróság az „objektív” valóság reprodukciójára törekedve vezeti a bizonyítási eljárást, majd a valóságban végbement történésekkel megegyezően fogalmazza meg az ítéleti tényállást. Az elmélet minden szubjektivizmust kigyomlálva a bíróságok eljárását a tudományos megismerés analógiájára képzelte el, hiszen a tudomány az, amely társadalmi

funkcionalitása szerint a valóság megismerésére, és a lehető legpontosabb reprodukciójára törekszik.

Nemcsak a jogkeresők – és ügyvédjeik – felfogásában, hanem a tudományos gondolkodás paneljeiben is súlyos törést jelentett az igazságkereső bírósági eljárásnak a *konfliktus lezáró* eljárással történő felváltása. Több évvel a törvénymódosítás után nyugodt szívvel kijelenthetjük: valójában elméleti válasz még a mai napig sem született a jogszabály módosításával felvetődő nem kis és nem csekély problémákra. Kijelentésünket annak ellenére fenntartjuk, ha néhány kezdeményezésről azért beszámolhatunk.

A törvénymódosítással felmerült kérdések *elméleti* felvetését megnehezíti a kérdésben és a válaszban rejlő jogpolitikai következmény. Az igazságkereső bírósági eljárás társadalmi legitimációja ugyanis viszonylag egyértelmű, ezzel szemben a konfliktus lezáró eljárás óhatatlanul magával hordozza a *szubjektivizmus*, az önkényesség (bírói önkényesség) *gyanúját*. Gyanúját – ismételjük –, mivel az eljárási rend, a tételesen kimunkált törvényes eljárási szabályok, a bírósági szervezeti rendszer működése (rendes és rendkívüli jog-, és perorvoslatok) megakadályozzák a szubjektivizmus egyeduralmát. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a bírói döntés megszületésében a korábbi évek gyakorlatától eltérően ma sokkal nagyobb a szerepe, súlya, jelentősége a döntéshozó bíró egyéni belátásának, meggyőződésének, álláspontjának, felkészültségének. A *joggyakorlat* patikamérlegén szereplő *aktuális kérdés*: vajon a belátás, a mérlegelés a döntés feltételeit és követelményeit kielégítő módon szabályozza-e az eljárásjog? Tudunk-e olyan jogi szabályozási feltételrendszert teremteni, ami a bírói személyiség szerepét és a döntés meghozatalában betöltött jelentőségét elismerve mégis gátat szab az esetleges önkényeskedésnek. A jelenlegi gyakorlat tapasztalata biztató, a bírói döntés meghozatalában a döntéshozó személyiségi vonásainak felértékelődése nem jelenti ugyanis automatikusan a szubjektivizmus eluralkodását, köszön-

hetően az aprólékosnak tűnő eljárásjogi normák előírásainak. Mégis, – ennek ellenére – a törvénymódosítás nyomán kialakult helyzet nem igazából fordítható le a jogállamiság ideológiai síkjára, és ezen nincs mit csodálkoznunk.

Visszatérve tanulmányunk elméleti problémájára, előjáróban leszögezzük: a valóság leképezésére, jogi reprodukciójára apelláló jogfilozófiai és jogelméleti felfogást alkalmatlannak tartjuk az új helyzet leírására. Mindenképpen *új elméleti megközelítést kell találni* ahhoz, hogy megfejtjük a *bírói döntés természetét*, megértsük a hatályos jogi szabályozás összefüggéseit és egyúttal megkíséreljük bebizonyítani, hogy a jogállamiságnak nincs vége akkor, amikor elméletileg vállaltuk a bírói döntések konstitutív természetét. Tudjuk, és hozzátesszük: természetesen ez csak akkor vállalható, ha a törvénybe foglalt eljárási szabályok megfelelően meghatározzák azt a konstitúciós teret, amelyben formálódik, kialakul, és megszületik a döntés. A magyar perrendtartás a módosítással a polgári eljárás középpontjába állította a jogvita eldöntésére összpontosító eljárási normákat, azonban számos helyen nem tette egyértelművé az új eljárási rendet, következtelenül megállt a továbbfejlesztési lehetőségek előtt. Tanulmányunkban az új látásmód leírása mellett megkíséreljük a lehetetlent: rámutatni a jogi szabályozás követendő irányára.

II.

Igazságkeresés a bizonyítási eljárásban

Kiindulásul tisztázzuk az igazságkereső eljárás mögött álló jogelméleti irányzat álláspontját. Az irányzat képviselőinek felfogása a következőkben foglalható össze.

I. A bíróság előtt zajló bizonyítás lényege szerint *megismerési tevékenység*. A megismerési tevékenység során maguk a külső világ tényei tárulkoznak fel, ezeket az objektív tényeket viszik ugyanis a felek, a tanúk, a szakértők a bíróság elé. Ezáltal a bizonyítás tárgya az objektív tény tisztázása. Tények alatt nem pusztán elemi információkat értünk, hanem a külvilágban lejátszódó történeteket, a külvilág tárgyi jelenségeit, továbbá az emberi lelkivilág jelenségeit és állapotát. Ezt az elméleti álláspontot a hatályos Pp. 163. § látszólag megerősíti, e törvényhely első bekezdése ugyanis kimondja: *A bíróság a per eldöntéséhez szükséges*

teszt tények megállapítása végett bizonyítást rendel el. Tanulmányunk későbbi szakaszában szeretnénk visszatérni erre a törvényhelyre, mivel a Pp. idézett szakasza nem csak a bizonyítás központi tárgyáról, a tényekről rendelkezik, hanem a bizonyítás célját, irányát a per eldöntésében látja (*a per eldöntéséhez szükséges tények*), ezért az – álláspontunk szerint – semmiképpen sem az objektív valóság megismerését írja elő.

Az igazságkereső elmélet támasza az ismeretfilozófia, annak hagyományos, egészen *Arisztotelészre* visszanyúló irányzata.¹ A valóság ebben a filozófiai összefüggésben megismerendő, feltárandó adottság, a valóságról alkotott kijelentéseink akkor igazak (és helyesek) ha minél inkább megfelelnek az adott külvilág valóságos összefüggéseinek. (vö. : korreláció elméletek) A fentiekből következően az igazság sem más, mint a szavakba öntött valóságra vonatkozó megfogalmazás megegyezése a kijelentés tárgyával: magával a valósággal.² A helyes kijelentések biztosítéka a megfelelő módszertan, azaz a következtetések és megfigyelések olyan rendszere, amely minél jobban alkalmas a valóság felderítésére.

Az *ismeretfilozófiai* irányzatból levonható jogelméleti tanúságok legfontosabb tézise szerint a jogalkalmazás során tisztázandó tény, tények – a jogvita tényei – a valóságban mint a múlt történéseit hordozó objektív világban léteznek. Ezért a bírósági eljárás célja (ezen belül a bizonyítási eljárásé) nem lehet más, mint a bíróság elé került jogvita objektív körülményeinek, jellemzőinek, valósággal megegyező tényeinek feltárása, a tényekben feltárulkozó összefüggéseken keresztül pedig az objektív igazság megismerése, leképezése. A tények bírósági megállapítása azonos az objektív, külső faktumok megismerésével, a megismerés eredményének a bizonyítási eljárás keretein belül történő megfogalmazásával. Az eljárás során leszűrt eredmény a valóság objektivitását jeleníti meg a szubjektív döntéshozatalban, hiszen a döntés erre az objektivitást visszatükröző eredményre épül.

A jogi munka a valóság megismerése után egyszerű: a bíró a jogvita körülményeinek a bizonyítási eljárás rendjében megismert objektív tényeit „berendeli” az általános jogi tény alá, így a megismert valóságot „összeveti” a jogi normában generálisan (több konkrét esetre igaznak mondott) megállapított jogi tényállással, majd az összevetés eredményéhez viszonyítva a jogi norma alkalmazásával előírja a követendő magatartást. Ezzel a helyes, az objektív világgal összhangban álló rendelkezés alkalmazására kerül sor, a bíró e cselekedetével igazságot szolgáltat, döntésével a valóság

- 1 Vö. *Arisztoteles: Metafizika*. Hatágú Síp Alapítvány Budapest, 1992. Reprint kiadása az Akadémia Filozófiai Könyvtára 1936 –os kiadásának. Ford.: Halasy – Nagy József. 16. Különösen 980. a. – 982. b. *Arisztotelész: Nikomakhoszi Ethika*. Magyar Helikon Könyvkiadó. Budapest, 1971. 1140 b – 1143. b. (Fordította: Szabó Miklós)
- 2 Francis Bacon írja: Azt a módszert, mellyel most a természethez közelítünk – mivel hozzávetőleges és elhamarkodott – a természet sejtésének, a másikat pedig, amelyet megfelelő módon alkotunk meg a tényekből, elméletünk kifejtése érdekében, a természet magyarázatának nevezzük. (*Francis Bacon: Novum Organum* I. könyv XXVI. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.)

megcsorbuló rendje helyre áll. A repetíció alapja nem más tehát, mint a jogi normában megfogalmazott általános igazság egyedi esetre történő alkalmazása.

Tudjuk leegyszerűsítettük az *igazságkereső elmélet* álláspontját, ám az irányzat lényegét mindenképpen a fentiekben látjuk összefoglalhatónak. Fel kell hívni a figyelmet azonban arra, hogy az elmélet a maga „naivitásában” nem vesz figyelembe olyan jelentős megismerési problémákat, mint a nyelvnek, vagy a megismerést végző személyiségének az objektív tények megismerésében játszott szerepe. De nem számol az elmélet azzal sem, hogy a megismerés folyamatában a megismerő szubjektum gazdag megismerési eszköztárral rendelkezik, olyan eszközkészlettel, amelynek funkcionális (helyes) használata befolyásolja a megismerés eredményét.³ A valóság minden „gond” nélkül lefordítható a megismerő szubjektum gondolkodási síkjára, még akkor is, ha a megismerés olyan sajátos közegben zajlik le, mint a jog, avagy a jogilag szabályozott polgári eljárás.

2. Közelebből szemügyre véve a polgári eljárás során végrehajtandó/végbemenő megismerő tevékenységet, könnyen beláthatjuk, nemcsak a megismerő szubjektum valóság megismerési tevékenységének konfliktus-mentessége problematikus, hanem az elmélet valójában összekeveri egymással a tudományos és a nem-tudományos megismerés folyamatát. A vitatott elmélet sémája egyértelműen a *tudományos megismerés*, még akkor is, ha leegyszerűsíti a tudományos megismerés folyamatát. A tudomány ugyanis nem egy szigorúan felépített jogi eljárási rendben közelíti a valósághoz, hiszen nem szabályozza törvénybe foglalt eljárási rend a megismerés lépéseit, és nem létesül közjogi jogviszony a megismerő alanyok között sem. (Természetesen mindez nem jelenti, hogy a tudomány szabályok nélkül jár el.) További különbségeket fedezünk fel, ha figyelembe vesszük a tudományos megismerés módszertani kötöttségét. Amíg a *polgári per bizonyítási eljárása* voltaképpen nincsen szigorú módszertani szabályokhoz kötve, sőt a szabad bizonyítás elve éppen tagadja és tilalmazza a kötött bizonyítást, a bizonyítási eszközök bizonyítási erősségének meghatározását, addig a tudományos tevékenység e szabadság magának a tudománynak tagadásával lenne egyenlő értékű. A polgári eljárás rendjében történő „valóság megismerés” olyan jogilag szabályozott koreográfia, amely az eljárási cselekmények sorozatán keresztül ér el eredményt, a tudományban a szigorú jogi

rendben lezajló megismerési cselekmény éppen a tudományos munka kreativitását csökkentené, így a megismerés eredményességét veszélyeztetné. Összefoglalásként elmondhatjuk, a polgári eljárás során elvégzendő emberi megismerő tevékenység sémája még akkor sem írható le a tudományos tevékenységgel analóg módon, ha helyes lenne az elmélet kiindulási tézise, azaz a polgári peres eljárás bizonyítási folyamata a valóság megismerésére irányulna. Még egyszer fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a polgári eljárás során végrehajtott megismerés törvényileg szabályozott eljárási cselekmények sorozata, a tudományban ez egyszerűen elképzelhetetlen.

III.

A processzuális irányzattól a fenomenológiáig

1. A polgári perjogi irodalom jól ismeri az igazságkereső elméletektől eltérő, hagyományos, történetileg kimunkált bizonyítási elméletet, összefoglaló néven az ún. *processzuális irányzatot*. Képviselői, az elmélet XIX. századi megjelenése óta, a polgári perben zajló bizonyítási eljárás sajátosságából indulnak ki, azaz a bizonyítást a perben fellépő felek és a bíróság jogilag szabályozott cselekménysorozatának tekintik. A bizonyítás átfogja a bizonyítékok bíróság elé tárásától kezdődően a bizonyítékok mérlegeléséig a peres eljárás valamennyi szakaszát. A per folyamán zajló bizonyítás ezért nem egyszerűen logikai művelet, nem a valóság megismerése, hanem – amint Farkas J. (1956) írta – „*A bizonyítás a bíróság, a felek és a per egyéb résztvevői azon perbeli cselekményeinek az összessége, amelyek arra irányulnak, hogy a per eldöntéséhez szükséges tények fennvagy fenn nem állása tekintetében a bíróság meggyőződést szerezzen.*”⁴

A processzuális irányzat tehát a bizonyítást – annak jogi szabályozottsága mellett – alapvetően a peres folyamatban résztvevő eljárási szereplők – perbeli cselekvők – cselekvésére vezeti vissza. A bizonyítást olyan konstitutív folyamatnak értelmezi, amelyben a cselekvők együttműködésükkel létrehozzák, felépítik, megformálják a bizonyítási folyamatot, és amelynek végén, e konstitutív felépítettség eredményeképpen, megfogalmazásra kerül maga a jogvitát értelmező *bírói tényállás*.

Az elmélet – minden érénye mellett – nem vállalkozott a saját maga által következetesen képviselt állás-

3 A természettudományban ezt Heisenberg „bizonytalansági relációnak” nevezte. Egyik tanulmányában Einsteint idézi, aki a következőket mondta Heisenbergnek: „El kell ismernie, hogy a megfigyelés rendkívül bonyolult folyamat. A megfigyelni kívánt jelenség bizonyos módon hatással van a megfigyelő apparátusra. Ennek eredményeképpen további folyamatok játszódnak le az apparátusban, amelyek végül – bonyolult úton – érzéki benyomást keltenek a megfigyelőben, aki ezek alapján rögzíti tudatában a jelenségeket. Werner Heisenberg: A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról. Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1978. 92. Az ismeretelméleti probléma részletes kifejtése: Werner Heisenberg: Válogatott tanulmányok. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1967.

4 Farkas József: A bizonyítás. Egységes jegyzet. I. 1978. 329.

pontjának továbbgondolására. Így nem vizsgálta, vajon a bizonyítási eljárást meghatározó szabályok mennyiben teremthetnek, mennyiben kötődnek az egyes perek adott, egyedi bizonyítási eljárásához, továbbá az egyedi esetre érvényes szabályok megalkotása mennyire befolyásolja az elkövetkezendő, a jövőben lejátszódó peres eljárások bizonyításának lefolyását és kimenetelét. Eltekintett attól, hogy nyíltan kimondja: nem az objektív valóság tényeinek megismerésére törekednek a bizonyítási folyamat résztvevői hanem megkísérik a számukra elfogadható „tény-konszenzus” létrehozását.⁵

Megtorpanásuk valószínű magyarázata az lehet, hogy véleményük szerint a joggyakorlat nem szakadhat el az objektív igazság keresésétől, hiszen a bizonyítás során – fogalmazzuk – a bíróságnak a *felek által hivatkozott tények* valóságáról vagy valótlanságáról kell meggyőződnie. A processzuális irányzat szembenállása az igazságkereső elméletekkel nem terjed ki tehát az igazságkereső irányzat radikális tagadására, nem teszi zárójelbe a valóságot mint a bizonyítási folyamat központi tényezőjét. Talán számukra írta összefoglaló megfogalmazásban a jogi gyakorlatnak készült 1911. évi Pp. Kommentár: „Bizonyítás tárgya a ténykérdés, amely valamely külső természeti tényre vonatkozik.”⁶

2. A processzuális elmélet alaptéziseit – minden kritikánk ellenére – építőköveként tudjuk beépíteni a következőkben kifejtendő gondolatmenetünkbe. A processzuális irányzat hagyományaira megalapozottan építhetünk, hiszen az irányzat látásmódja, szemlélete nem sokban tér el a bizonyítási eljárást *társadalmi konstrukciónak* (konstitúciónak) leíró felfogástól. Ugyanakkor a továbblépés során nem arról van szó, hogy a meghaladni kívánt elmélet bizonyos elemeit felhasználjuk, másokat kidobjuk, majd behelyettesítjük, hiszen erre a módszertani eljárásra az érvelések és modellek logikai zártága miatt sem kerülhet sor. A továbblépés során mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy a bizonyítási eljárás – amellet hogy az nem más mint az eljárásban résztvevők szabályozott cselekvésének konstrukciója – mindenképpen *teleologikus* folyamat, és ennek a teleologikus determinációnak a processzuális iskola képviselői nem tulajdonítanak jelentőséget. A bizonyítást a törvény meghatározott céloknak rendeli alá – itt utalunk vissza a Pp. 163.

§-ra – olyan céloknak amelyeket a bizonyítási eljárás cselekvői figyelembe kell, hogy vegyenek a bíróság elé vitt tényállás felépítésében. E célok meghatározzák a bizonyítási teher alakulását, a megszerzendő, majd a bíróság rendelkezésére bocsátandó információkat, valamint a tényállási konstrukciókba beemelt értelmezéseket. A felperes már a kezdő periratában (keresetlevél) tényállást ad elő (erre kötelezi az eljárásjog), nem kevésbé teszi ezt az alperes az érdemi ellenkérelemben. Azonban a *végző cél* – mind a felek, mind a bizonyítás folyamata résztvevői számára – a *bíró ítéleti tényállásának megkonstruálása*. A jogi norma alkalmazásának ugyanis ez a tényállás lesz a hivatkozási alapja (értelmező referenciája) nem pedig a peres felek ténykonstrukciója.

A fentiekben röviden érintett bizonyítás elméleti probléma megoldását kicsit távolabb kell kezdenünk.⁷ Varga Csaba kitűnő könyvében idézi Wróblewski virtuóz gondolatát, aki szerint a perben „... a bizonyítékot állandóan késhegyre tűzik, kétségbe vonják, ellenőrizhetetlen céloktól vezérelve átformálják. Ez a per lényege és nem más. Nem valamiféle abszolút igazság tudományos vagy filozófiai keresése ez, hanem keserű eljárás, melynek során a bizonyítékokat darabokra vágják és eltorzítják, boncolják ellentmondások fényében vizsgálják és összegzőképpen végül tökéletlenül összerakják.” (Wróblewski)⁸ Kiindulópontunk tehát annak a kérdésnek megválaszolása: mi történik voltaképpen a perben akkor, amikor bizonyításról beszélünk, hogyan és milyen szabályok alapján zajlanak le a bizonyítás történései, miképpen épülnek fel a szabály együttesekből a tényösszegzések.

Válaszunk megfogalmazásához először el kell hagynunk az arisztotelészi ismeretfilozófia hagyományos gondolatrendszerét. Hely és idő hiánya miatt nem foglalkozunk a Platon nevéhez kötődő, majd évszázadok során egyre inkább kidolgozottabb (és elátkozott) gondolkodási hagyománnyal, csak megállapítjuk, miszerint létezik olyan ismeretelméleti rendszer, amely szakít a valóság, a külvilág (az objektív világ) és az ember (a szubjektív világ) kettősségére épülő világ-szemlélettel. A modern gondolkodástörténetben az ún. fenomenológia (vagy hermeneutika) Husserltől eredeztethető módszertanára utalnánk. Husserl az első talán aki tudatosan nyúlt vissza a nem arisztotelészi világkép hagyományaihoz. Összefoglalva az irányzat Husserl utáni gondolkodóinak világnézetét és szocio-

5 Ebből természetesen csak a bírói autoritáson nyugvó tényállásnak lesz jogi értelme, még akkor is ha ez a konszenzus teljes felrúgásával – a felperesi kereset elutasításával – jár.

6 Kovács Marcel : A polgári perrendtartás magyarázata. Gyula Cs. És Kir. Udvari Könyvkereskedése. Budapest, 1911. 356.

7 Tanulmányunk szorosan kötődik Varga Csaba könyvéhez, (*Varga Csaba: A bírói ténymegállapítási folyamat természete. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.*) jóllehet számos ponton eltér a könyv gondolatvezetésétől. Az eltérések ellenére ezt a munkát olyan inspiráló műnek tekintjük, amely nélkül tanulmányunk ötlete nem merült volna fel.

8 Wróblewski szavait idézi Varga Csaba. id. mű. 197. (*Wróblewski, Jerzy: La preuve juridique: axiologie, logique et argumentation. In.: La preuve en droit. 1981.*)

lógiaját⁹ az elméleti modell a következőkben tömöríthető össze:

A *társadalmi valóság* (mint olyan) ún. „felépített világokból” áll, az egyes világokat a cselekvők önmaguk hozzák létre, így a világok belső szerkezete, szabályai, törvényei a kialakítás, a felépítés folyamatából érthetők meg. A felépített világok intézményes szerkezete a szereplők – a konstruktorok – által értelmezett, és elsődlegesen a konstruktorok által értelmezhető rendszerben (reprezentációs valóságban), egy koherens értékvilágban, meghatározott jelentéstartományban szerveződik meg.

Az egyes világok cselekvőinek magatartását az egyes konstruktív alakzatokban érvényes nyelv (amelynek jelentés tartományát az egyes világokban cselekvő konstruktorok adják meg) valamint a konstruktorok által felépített intézmények, az ún. közös kollektivitások határozzák meg. A társadalmi intézmények elemi és elsődleges referencia (vonatkozási) pontok az intézményeket létrehozó szereplők, az építők és felépítők számára. Az egyes világok fenntartása azonos a cselekvési módok, értelmezések, értéktartományok, jelrendszerek elsajátításával, majd továbbépítésével.

A társadalmi világok szerkezetében a nyelv nemcsak elemi építőkö, hanem a nyelv „tapasztalás előtti tudás” tartománya, amely a megújító generációk számára lényeges és nélkülözhetetlen ismereteket közvetít a saját világgént értelmezett szociális rendszer működéséről, tradícióiról, sőt meghatározza a továbbépítés lehetőségét és irányát.

3. A *processzuális normák* – azaz a cselekvők magatartásának irányultságát, technikáit, cselekvésük mikéntjét és hogyanját, a helyes és helytelen cselekvés értékét meghatározó normák – a világ felépítésének egyedül helyes (és ettől eltérően a hamis) módját definiálják. A jog rendszerén belül az eljárási jogok határozzák meg a jogi intézmények szociális konstrukciójának szabályait, a generációk által felépített és önálló életet élő jogi valóság megteremtésének egyedül lehetséges és helyes módját. A *jogi valóság* múltjának fontossága a jogtörténeti hagyományokban, a tradíciók erejében jelenik meg. A processzuális rend ugyanakkor csak a saját világában érvényes, egy másik szociális konstrukció felépítésének szabályrendszerét még analóg módon sem lehet levezetni normáiból.

A jogi világ normatív szabályainak tudatos alakítása (a törvényhozás vagy más jogalkotók joga) csak egyik eleme, összetevője a jogi valóságra vonatkozó releváns

szabályok megalkotási folyamatának. A szabályok felépítéséből és érvényesítéséből nem lehet eliminálni a joggyakorlat résztvevőit. A bíróságokon fellépő valamennyi résztvevő együttes normaalkotása döntő módon befolyásolja az eljárás rendjét – legyen szó akár olyan szabályokról, amelyek a szereplők mindennapi interakciójában formálódnak és érvényesülnek.

A valóság tehát – miképpen a jog valósága – konstitutív felépítettségű, ami annyit jelent, hogy maguk a konstruktor cselekvők hozzák létre azt, amit külső valóságnak neveznek, előállítva ezzel a külső valóságra irányuló megismerés tárgyait. A külső valóság mint olyan, a cselekvők által alkotott processzuális szabályok alkalmazásával jött létre, ahogy az elmélet fogalmaz: a gondolati tárgyak diszkurziójában konstituálódott.

Filozófiai – szociológiai értelmezési keretünk ismeretelméleti rendszerében – a valóság konstitutív értelmezésének megfelelően – a tény tehát az egyes szociális világban cselekvők által eljárás-szerűen létrehozott, felépített gondolati tárgy. A *Tény* attól tény, hogy fennállását állítva létéről kijelentéseket teszünk – írja *Varga Csaba*.¹⁰ Aényt olyan szabályok alkalmazásával fogalmazzuk meg, amelyek egyfelől a tények alkotásának, létrehozási eljárásának legfontosabb szabályai, másfelől azonban egyúttal e megfogalmazások, e létrehozások közvetítő közegei. (Pl. a nyelv, a logika szabályai).

Az egyszer valamikor valahol lezajlott, a bíróság előtt már adottként vizsgált történésről (a jogvita – a pereset – története) különféle tények fogalmazhatók – alkothatók – meg, és ezekhez különféle értelmezési módok kapcsolódnak még akkor is, ha a konstrukciós szabályok minden esetben azonosak. Az az út, amelyen a peresetről alkotott tényekből jogilag releváns tényállás válik, az a kiválasztó és értelmező szabályoktól függ. A jog nemcsak a jogilag releváns tényállás megállapításának normativitását szabályozza, hanem megszabja az értelmezés keretét is, azaz a *tényekhez jogi relevanciát rendel*. A ténykérdés tehát nem különül el a jogkérdéstől – állapítja meg *Varga Csaba*¹¹ –, mert a tény és a jog ugyanazon értelmező összefüggés két oldala. A jog kontextualitást, a tény megfogalmazásának, értelmezésének, relevanciájának értékeit határozza meg, de maga a jogrend jelöli ki azt a határt is, ami a jogkérdés és a ténykérdés között van.

A megállapított tényállás tényei – összefoglalásképpen – a bírósági eljárásban *intézményes szabályok* által létrehozott, alkotott tények. Normák, értékek és társadalmilag rögzült fordító mechanizmusok (kultúrák,

9 Fontosabb munkák: *Peter L. Berger – Thomas Luckmann: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. A. Fischer Verlag. Stuttgart 1972., magyarul: *A Valóság társadalmi felépítése*. Jászóveg Könyvkiadó. Budapest, 1998. *Alfred Schütz – Thomas Luckmann: Strukturen der Lebenswelt*. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1984. Magyar nyelvű válogatás: *A fenomenológia a társadalomtudományokban*. Gondolat Könyvkiadó. Budapest 1984.

10 Varga Csaba id. mű 38.

11 Varga Csaba id. mű 141. és 145.

hagyományok) definiálják magát a tény-létrehozás intézményes szabályalkotási folyamatát. A konstituáló szabály adja meg a tény relevanciáját, azaz milyen körben, milyen szabályok szerint tekinthető releváns ténynek. Pontosabban a tények relatív érvényességük, csak az adott rendszerben, az adott értelmezési szabályok szerint van egyáltalán „értelmük”.

4. Figyelmünket a bírói tényállás tényeire összpontosítottuk. Mielőtt vizsgálati körünket tágítanánk, és azt a felek által előadott tényállás konstrukciókra is kiterjesztenénk, összefoglalóan meg kell állapítanunk, hogy a *bizonyítási eljárás legfontosabb szereplője a bíró* – függetlenül attól, hogy a hivatalból való bizonyítást a hatályos törvény generálisan tilalmazza – aki a felek által kialakított tényállítások értelmezésével és az eljárásjogi szabályok lehetősége között a saját tényállás konstrukcióját végzi el. Írhattuk volna: kötelező módon végzi el, mivel a tényállás megállapítása az ítélet törvényes része, hiánya – amennyiben nem áll fent törvényes kivétel – súlyos eljárási szabálysértés. A bírói tényállás kialakításában az *eljárásjogi szabályok* – bizonyítási teher, szabad bizonyítás – *meghatározzák a bírói cselekvési tér szabadságfokát*, de ugyanakkor nem eliminálják a bíró konstitutív szerepét. Az eljárásjog meghatározza a bizonyítást nem igénylő vélelmek/tények körét, azaz a konstitúció kereteinek kialakításával meghatározza a kötelezően alkalmazandó axiomatikus rendet.

A bírói tényállás a jogilag releváns tényeken nyugszik, a jog homogén közegében definiált tényeken alapul, ezért a jogi közegben érvényes szabályok alkalmazásával építődik fel. Mivel a tények releváns értelmezése, a releváns szabályok feltérési folyamata eljárásjogilag meghatározott, a peres felek eljárási cselekményei döntő módon befolyásolják a bíró által jogilag releváns tényként értelmezett összefüggéseket. A Pp. 3.§ (3) bek. 3. fordulata szerint: „... A bíróság köteles a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket előzetesen tájékoztatni.” E törvényhely értelmében a bíró a saját tényállásának megalkotása érdekében – és céljából – már a per érdemi tárgyalása előtt kijelöli a felek bizonyítási cselekményeinek célját, irányát, egyúttal meghatározza a felek közreműködésének körét a releváns (bírói) tényállás megalkotásában. Pedig a felek – főként a felperes – tényállás konstrukciója már ekkor rendelkezésre áll,

hiszen e nélkül a per meg sem indulhat. Vegyük egy kicsit szemügyre ezt a látszólag ellentmondásos perszituációt.

A Pp. 121. § kimondja, miszerint a felperesnek a keresetlevélben fel kell tüntetnie az érvényesíteni kívánt jog alapjául szolgáló tényeket, és azok bizonyítékait. A jogi gyakorlat a Pp. ezen rendelkezéseit úgy alkalmazza, miszerint a keresetlevélben a felperes *tényállást* ad elő, amire alapozza a kereseti kérelmét. Ezt a joggyakorlatot mind a szakirodalom, mind a gyakorlat számára készített útmutató (Kommentár) jóváhagyja.¹² A közelmúlt törvénymódosításainak eredményeképpen a *tényállás előadásának kötelezettsége* (amit a törvény tényként nevez meg) oly nagy jelentőségre tett szert, hogy a bíróság a jogi képviselővel eljáró felperes esetében a Pp. 130. § alapján a tényállás hiányának megállapításakor a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül elutasítja. Tanulmányunknak nem célja az itt felmerülő eljárásjogi probléma mindenoldalú bemutatása,¹³ a per megindításának időpontjára csak mondanivalónk megerősítése végett fordítottunk nagyobb figyelmet. Azt kívánjuk aláhúzni, hogy a polgári perben – jóval a bírói tényállás megállapítása előtt – van és létezik tényállás-konstrukció, sőt e tényállás felépítésének, értelmezésének szabályai eljárásjogilag adottak. Egyfelől az eljárásjog meghatározza a felperesi tényállás konstrukció megalkotásának szabályait – ezek be nem tartása szankciót von maga után – másfelől maga a keresetlevél határozza meg a tényállás releváns értelmezésének szabályait, mivel a felperesnek utalnia kell a – korábban írt – az előadott tényállás jogi relevanciájára, azaz meg kell határoznia a kereseti jogalapot.

A perrendtartás az alperes vonatkozásában nem ír elő külön kihangsúlyozott, kiemelt tényállás-konstrukciós kötelezettséget, de ennek ellenére mégis tényállás megfogalmazására kötelezi az alperest, hiszen az alperesnek az érdemi védekezésében, az alperesi ellenkérelemben elő kell adnia az ellenkérelem „*alapjául szolgáló tényeket és ezek bizonyítékait*” (Pp. 139. §)

A polgári perben tehát a bírói tényállás-konstrukció mind a felperesi, mind az alperesi tényállás konstrukcióhoz viszonyítva kerül kialakításra. Nem azt vizsgálja a bíró, hogy a bizonyítás során az objektív külvilág tényeinek megfelelő-e a felperes/avagy az alperes ténykonstrukciója, hanem hogy a saját maga által felépítendő tényállás – amelyet már a periratok áttanulmányozása után körvonalazódik, mivel csak ennek függvényében tudja megadni a bizonyítási célokat és

12 A téma perelméleti kifejtését lásd Kengyel Miklós: Magyar Polgári Eljárásjog. Osiris Könyvkiadó. Budapest, 2000. 197.

13 Amiről szó van, az egy joghézag, de a gyakorlat számára egyre inkább döntő jelentőséggel bíró joghézag. A Pp. 130. § hiánypótlás nélküli elutasítási kötelezettséget ír elő a bíróság számára akkor, ha a jogi képviselővel eljáró fél keresetlevele nem tartalmazza a Pp. 121. §-ban előírtakat. A Pp. 121. § azonban csak annyit rendel, miszerint a keresetlevélben fel kell tüntetni az érvényesíteni kívánt jogot, az annak alapjául szolgáló tényeket és azok bizonyítékait. Milyen részletességgel és milyen mélységben kell ezeket feltüntetni, ez a kötelezettség jelenleg bírói megítélés kérdése, mint ahogy az is, vajon a bizonyítékok milyen körének kell rendelkezésre állni a per indításánál.

meghatározni a bizonyítási feladatokat – milyen viszonyban áll akár a felperesi akár az alperesi tényállás konstrukcióval. Ezért a bizonyítás eszközeinek alkalmazásával a felekkel „szétszedeti”, alapjaira bontatja le saját tényállás-konstrukciójukat – emlékezzünk *Wróblewski* megjegyzésére – majd a bizonyítási eljárás szereplői által elfogadott – illetőleg kötelezően követett – relevancia és értelmezési szabályoknak megfelelően újra összerakja – mint az ítéleti tényállás alapját. Tehát a bizonyítás valójában a tény(állás) konstrukciók összevetése, azonos a konstruktív építkezés elemi építőkockáinak nyilvános (tárgyaláson történő) bemutatásával és újraalkotásával. A bíró elsősorban a felperes ténykonstrukcióját vizsgálja, mivel a kereseti kérelemhez kötve van, ezért a bizonyítási eljárás során az az igazi bírói kérdés, vajon az elemi konstrukciós építőkövekből, az eljárásjog által kijelölt eljárási szabályok alkalmazásával maga is hasonló tényállást alkot-e meg, avagy nem. Ennek során csak a konstitutív folyamat eljárási szabályai kötik (ezek ugyanis eljárásjogilag kötelezőek) de nem kötődik – nem kötődhet – a feleknek a tényállás értelmezése körébe tartozó jogértelmezéséhez. Ez az utóbbi ugyanis alternatívákat tartalmazó relevancia mező, ahol a bírónak – eljárásjogilag meghatározott szabad mérlegelési jogkörén belül – éppen a jogba kódolt értékek miatt választania, azaz a *perben eldöntendő jogkérdésre koncentrálva* döntenie kell. A jog értékelő, szelektív és normatív szabályai meghatározzák a döntési alternatívák kialakításának releváns lehetőségét, ez az amit a bíró az ítélet indokolásában köteles a nyilvánosság elé tárni. Az indokolásban ugyanis meg kell „magyaráznia” a tényállást kialakító, és általa alkalmazott eljárási szabályok mellett a tényállás értelmezésének alternatíváit. A tényállás-konstrukció során felhasznált – illetve fel nem használt – elemi építőkövek „használhatóságáról” alkotott értékelésével együtt be kell mutatnia az általa elvetett – akár a peres felek álláspontjaként bemutatott, és ezzel a peres feleknek tulajdonított – értelmezési – következtetési – lehetőségeket. Gyakorlatilag ezzel az értelmezési logikával ítéli bizonyítottnak vagy nem bizonyítottnak a felperesi keresetet, nem pedig azzal, hogy a felperes tény-előadását a külvilág objektivitására vonatkoztatja.

A bírói tényállás és az objektív valóság összevetésének folyamata az igazságkereső elméletek axiomájától eltérően, voltaképpen éppen fordítva működik. A

megalkotott tényállásból következtet ugyanis a bíróság az objektív valóságra, nem pedig onnan deriválva állapítja meg – megismerő tevékenységének eredményeképpen – döntése alapjait szolgáló tényállást. Varga Csabával egyetértve mondjuk ki, a bizonyítás eredményeképpen – amely következményében természetesen a jogi probléma megoldása –, teremődik meg az a lehetőség, hogy bizonyos feltételek között, előre kodifikált normatív szabályok alkalmazásával ki lehessen mondani a megállapított tények objektív fennállását. Azaz éppen a *bírói ítélet* (jogerős ítélet) az amely *objektivitást teremt*, hiszen a Pp. 229. § alapján a jogerős ítélet tényállását – perújítást kivéve – a felek és jogutódjaik mellett mindenki köteles igaznak elfogadni.¹⁴ A peres félként nem fellépő jogalanyok számára az ítéleti tényállás pedig olyan közokiratba foglalt megállapítás, amely a Pp. 195. § (1) bekezdése alapján „*mint közokirat teljesen bizonyítja az okirattal tanúsított adatok és tények valóságát.*”¹⁵ Befejezésül ezzel kapcsolatban felidézzünk egy gondolatot Varga Csaba könyvéből: „*Az, ami a jog eljárásában igaznak mondatik, a jog minden későbbi célja szemszögéből is megállapított igazságnak tekintetik, – hacsak és ameddig meg nem semmisítetik a fellebbezési eljárás során.*” *MacCormik – Bankowski* (1986)¹⁶

IV.

A jogi szabályozás tanúsága

1. A hatályos eljárásjog a bizonyítási eljárásról a több fejezetben rendelkezik, ugyanakkor a Pp. X. fejezete (Bizonyítás) önálló és kiemelt szabályokat tartalmaz a bizonyítás elveiről, a bizonyítás eszközeiről. Tanulmányunkban bőven idéztünk a hatályos törvényi szabályozás normáiból, azonban a következőkben egyetlen egy szempont vezérel bennünket: annak beláttatása, hogy a hatályos jog maga is a *fenomenológiai* szemlélethez áll közel. Ezért azokra a jogi normákra összpontosítunk, amelyek a peres eljárásban bizonyító felek – és a bíró – tényállást kialakító, tényállást megalkotó tevékenységét szabályozzák.

A hatályos Pp. a törvény elején kiemelten meghatározott alapelvek körében több helyen beszűkíti a bíróság hivatalból kezdeményezett eljárási cselekményeinek lehetőségét, így például akkor, amikor a

14 Amiben vita van a perjogi irodalomban az annak eldöntése, vajon az ítélet indokolása is – mint az ítélet része – az ítélt dolog fogalmi körébe tartozik, vagy nem. A kérdés megválaszolásához a Pp. szövege nem nyújt támpontot. Viszont a normaszöveg a jog iránt indított új kereset illetve az egyszer már elbírált jog újboli vitássá tételét tiltalmazza. A kereset elbírására, a jog megítélésére illetve a jogalap tekintetében meghozott bírói döntésre az ítélet rendelkező része szolgál, így valószínűleg az ítélet nem – rendelkező része kívül esik ezen a törvényi tilalmon. Tehát az indoklás kimondott igazságtartalmát lehet vitatni, anélkül hogy a belőle levezetett döntés vitatható lenne. Ez is egy megoldás. Mindenesetre álláspontunkat alátámasztja a törvényszöveg, amely bizonyos körben megelégszik rövidített indoklással ill. az indoklás mellőzését is lehetővé teszi. [Pp. 221. § (2) – (3) – (4) bek.]

15 A bírói ítélettel szemben nem érvényesül a megdönthető vélelem elve, mivel az a Pp. 260. § értelmében csak perújítással, illetőleg a 270. § alapján felülvizsgálattal támadható.

16 Idézi Varga Csaba, id. mű 189. *MacCormik-Bankowski*: Speech Acts. Legal Institution and Real Law's in. Legal Mind. 1986.

Pp. 3. §-ban deklarálja a *kérelemhez kötöttség* elvét. Ugyanakkor a törvényhely a 3. és a 4. bekezdésében a bizonyítás folyamatában széles körű bírói aktivitást engedélyez, igaz anélkül, hogy ez a széles cselekvési sáv átlépne a kérelemhez kötöttség határát. A bíróság a 3. bekezdés szerint – röviden korábban utaltunk erre a szabályra – a jogvita eldöntése érdekében a bizonyításra szoruló tényekről, a bizonyítási teherről, illetve a bizonyítás sikertelenségének következményeiről a feleket *előzetesen tájékoztatja*. Még akkor – tegyük hozzá – ha a fél jogi képviselővel jár el. Az előzetes tájékoztatáshoz azonban a bíróságnak előzetesen – még a bizonyítási eljárás előtt – már rendelkeznie kell valamilyen elképzeléssel a kialakítandó ténnyel, tényállással összefüggésben, esetleg össze kell állítania, meg kell alkotnia a jogvita eldöntésének alapját képező bírói tényállás alapjait, máskülönben nem tudna felvilágosítást adni a feleknek. Fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy a felperesnek a keresetlevelében a bizonyítékok megjelölése és a tényállás előadása kötelező, így bizonyítási teherrel adott bírói útmutatás nemcsak furcsának, hanem indokolatlannak is tűnik. Véleményünk szerint egyetlen egy célt szolgálhat az eljárás dinamikájában a bírói konstitúciók előtti legális kapunyitást, illetve az alperes tájékoztatását – amit most nem szeretnénk külön kommentálni.

A törvényhely 4. és 5. bekezdése alapjaiban határozza meg a bíróság bizonyítási eljárásának követendő *rendelkezési lehetőségeit*. E törvényhely alapján a bíróság a (saját) bizonyítást elrendelő határozataihoz nincs kötve, a felek bizonyítási indítványaihoz nincs kötve (a kérelemhez kötöttség általános elve annyit jelent a bizonyítási indítványok tekintetében, hogy a felek kérelmein belül kell a kötetlenségét a bíróságnak érvényesítenie), mellőzheti a bizonyítás elrendelését, a már elrendelt bizonyítás lefolytatását (kiegészítését, megismétlését), ha az a jogvita elbírálása szempontjából szükségtelen. Azaz visszavonhatja korábbi döntését, hatályon kívül helyezheti végzését (ezek a végzések de facto pervezető végzésnek minősülnek és nincs ellenük jogorvoslati lehetőség), ebből adódóan a bíróságnak széles körű mérlegelési joga van a felek bizonyítási indítványairól.

A bíróságnak (bírónak) a mellőzési döntés előtt mindenképpen tudnia kell arról, hogy mi a jogvita eldöntéséhez szükségtelen – és szükséges – bizonyítás, különben nem tudná meghozni a mellőzési döntését. Azonban nemcsak arról kell tudnia mi a szükségtelen – szükséges bizonyítás, hanem arról is, hogy a bizonyítási eljárás – legalább az egyik fél oldalán – elérte a bizonyítottság (ítélethozatal) szintjét, azaz további bizonyításra már nincs szükség. A tanulmány fogalomrendszerében gondolkodva: létrejöttek tehát a bírói konstitúcióhoz szükséges előfeltételek, függetlenül a felek által képviselt – *a valóság pedig nagyon messze van* – bizonyítási indítványoktól, tényállításoktól, bizonyítási stratégiától.

2. Az 5. bekezdés a *szabad bizonyítás* alapelvét fogalmazza meg. A szabad bizonyítás során a törvény széles körű konstrukciós lehetőséget enged a bíróságnak (bírónak) Nemcsak a felek előadásától (álláspontjától) való kötetlenségét mondja ki – mivel a felek előadását a bíró „szabadon” (belátása szerint) használhatja fel –, de a bíró felhasználhat minden egyéb bizonyítékot, amely a tényállás felderítésére alkalmas. Felhívjuk a figyelmet a „minden egyéb bizonyíték” kifejezés használatára. A szabad értelmezést a törvény itt lezárja, ugyanis kimondja, e lehetőség nem érinti a törvényes vélemeket, illetve a jogszabályban meghatározott olyan körülményt, tényt amelyet az ellenkező bizonyításáig igaznak kell tekinteni.

A szabad, minden egyéb bizonyíték felhasználásában tehát a *törvényes vélemek*, illetve a jogerős *polgári bírósági ítélet* – a büntetőbírósági ítélet csak a vádlott bűnösségének tekintetében köti a polgári bíróságot –, húzzák meg a határt. Más hatóság határozata illetve a fegyelmi határozat nem köti a bíróságot, hasonlóan a felek előadásához. A széles, törvényesen biztosított szabad mérlegelési lehetőség – lefordítva gondolatmenetünkre – a bírót feljogosítja arra, hogy a saját tényállás konstrukcióját a törvényes kereteken belül szabadon – bármikor – végrehajtja. A törvény alapján egy korlátot nem léphet át a szabad tényállás meghatározás, a polgári bírósági jogerős ítéletétől, illetőleg a *bűnösség kérdésében a büntető bírói ítéletétől* nem térhet el. Arra is lehetősége van azonban a bírónak – és erről a törvény más helyen, a Pp. 199. §-ben rendelkezik –, hogy a szabad mérlegelési jogkörével élve olyan okirati információt építsen be a tényállásba, amely mind közokirat, vagy mind teljesen bizonyító erejű magánokirat tartalmaként áll rendelkezésére.

Az alapvető elveket meghatározó fejezet mellett a Pp. X. fejezete külön címben rendelkezik a bizonyításról. A permenetre épülő törvényi logikában azonban a bizonyítási eljárás szabályai előtt számos, a bizonyításra vonatkozó – és a bírói konstitúciós szabadságot megalapozó – normát találhatunk. Így például a tárgyalás előkészítése során, a keresetlevél beadása után, a Pp. 124. § 4. bek. a) felhatalmazása alapján a bíróság *iratokat* szerezhet be, ezért megkereshet más hatóságot (illetőleg bizonyos esetekben meg kell keresnie más hatóságokat), ha az a tárgyalás előkészítése vagy az eljárás gyorsabb lefolytatása miatt szükséges. A törvényi felhatalmazás nem azonos a hivatalból lefolytatható bizonyítással, de – véleményünk szerint – a megengedhetőség határát súrolja. A jelenlegi gyakorlatban bírói értelmezéstől függ, hogy a megkeresést a Pp. 124. § alapján hajtja-e végre a bíróság, avagy a Pp. 192. § alapján amikor a megkeresésre csak okirat (okirat és irat finom, de törvényes különbsége!!) esetében, kérelemre és akkor van lehetősége, ha az okirat kiadását a fél nem kérheti. Ugyanakkor a Pp. 124. § alapján lehetséges intézkedésekre az eljárás folyamán bármikor sor kerülhet, ami annyit jelent a bíróság bizonyítási öntevékenysége – a *hivatalból való bizonyítás*

tilalma ellenére – meglehetősen széles körben mozoghat. A megkeresés elrendelésének egyetlen feltétele az, hogy erre szükség van-e a bírói tényállás megalkotás szempontjából, vagy nincs.

Szabad bírói mérlegeléstől függ, vajon elrendeli-e a bíróság az előzetes bizonyítást (Pp. 208-211. §), amelynek eredményét a perben bármelyik fél – és természetesen maga a bíróság – felhasználhatja. Mivel az *előzetes bizonyításra* akkor is sor kerülhet, amikor a per még nem indult meg, az előzetes bizonyítás olyan tényállás konstitúciós lehetőséget takar, amelyre akkor is sor kerülhet, amikor a felek nincsenek peres jogviszonyban egymással, azaz sem a felperesi sem az alperesi tényállás nincs megfogalmazva.

3. A perrendtartás 163. § (1) bek. szerint a „*A bíróság a per eldöntéséhez szükséges tények megállapítása végett bizonyítást rendel el*”. Tanulmányunkban már idéztük a törvényhelyet, a következő gondolatokban a rendelkezés értelmét a bírói tényállás megalkotása szempontjából elemezzük.

A bizonyítást a *bíróság* (tanács vagy egyesbíró a bírósági tanács jogkörében eljárva) rendeli el, ez nem a felek, hanem a bíróság perceseikménye. A korábban megismert alapelvi rendelkezésekkel összhangban tehát a bizonyítás elrendelése olyan *szabad bírói döntés*, amely szabad bírói belátás alapján születik. Elrendelésének előfeltétele, hogy a bíró a saját tényállás megállapításához a bizonyítást szükségesnek lássa.

A per eldöntésével összefüggő bizonyítás rendelkezhető, azaz a törvényes kellékekkel rendelkező jogilag szabályozott eljárási folyamat (pergátló tényezők hiánya) során kialakítandó tényállás megállapításához szükséges bizonyítás rendelkezhető el. E szabály a tényállás megalkotásának eljárásjogi – procedurális – feltételére utal, mivel a perben a perrendtartás előírásainak betartása kötelező. Csak a perrendtartás előírásai alapján lehet bizonyítást elrendelni, ergo a tényállás konstitúció procedurális szabályainak betartása törvényességi kellék.

A bizonyítás a per *eldöntéséhez* szükséges, tehát a jogvita lezárása miatt rendelhető el. Mindez azt jelenti, hogy a bizonyításra a jogvitát lezáró döntés – a bírói alternatíva – kimunkálása miatt van szükség. A bizonyítási eljárásra vonatkozó szabályok egyértelműek, a döntés a cél, nem pedig a valóság megismerése.

A bizonyítást a döntéshez *szükséges* tények megállapítása végett rendeli el a bíróság, ezért annak körére korlátozódik, ami hiányzik, amit a felek nem adtak elő a perben, ami nélkülözhetetlen a bírói döntés meghozatalához. A bíróság a nem-szükséges bizonyítást mint alternatívát elutasítja (az Alapvető elvek fejezete alapján törvényesen) ugyanakkor meg kell vizsgálnia: mi kell még a döntéséhez? A szükséges/nem-szükséges alternatíva kialakítására csak akkor képes, ha már megindult a döntés kialakítás, a tényállás-konstrukció felépítésének útján.

A bíróság a *tények* bizonyítására rendel el bizonyí-

tást. Ebből következően a bírónak a bizonyítás elrendelése előtt előzetesen tudnia kell, vajon melyek lesznek a perben a tény rangjára nem emelt információk, állítások – amelyek nem tartoznak a tények körébe –, és melyeket emel a tény rangjára. A bíró döntésével, amely arra irányul, hogy melyik tényre, milyen bizonyítást rendel el, már kódolta az előzetes a tényállás-konstrukciót, mivel a bizonyítandó tény kiválasztása, fogalmi szintű meghatározása bírói mérlegelés, és előzetes vizsgálat eredménye.

A bizonyítás elrendelésére a tény *megállapítása* miatt kerül sor, tehát egy olyan gondolati szintű konstitutív összegzés miatt, amelynek eredményeképpen a bíró véglegesen, ítéleti tényként állapít meg bizonyos összefüggés-rendszereket – szemben az előzetesen tényként felmerülő „elő-ténykonstrukciókkal”. A bizonyítás eredményeképpen megállapításra kerülő tények esetében már nem a ténykonstrukció feltételezéséről, vagy valószínűsítéséről van szó, hanem rögzítéséről. (Ebben áll a különbség az előzetes bizonyítás vagy ideiglenes intézkedés és a tény megállapítása között.) A bizonyítás célszerű, teleologikus folyamat, mivel – ahogy erre korábban utaltunk – a tény megállapításának célja, az információk gondolati összegzésére törekvés vezérli. Más célok követése, például a valóság megismerése, a jogalap bizonyítása, nem tartozik a tények bizonyítása körébe. Nem is tartozhat e körbe, mivel aényt állapítja meg bizonyítással a bíróság nem pedig a jogot.

A bizonyítást a tény megállapítása céljából lehet és kell *elrendelni*, tehát bírói perceseikménnel, a bírói végzésben meghatározott és az eljárási törvény által rendelkezésre bocsátott bizonyítási eszközök igénybevételével. A bíró a bizonyítás elrendelésével, a ténykonstrukcióhoz szükségesnek ítélt autokratív döntésével túllép a bizonyítási eljárás kontradiktórius rendszerén, mivel az ítéleti tényállás felépítése céljából rendel el bizonyítást. Döntése bírói – formalizált – döntés (végzés), döntéséhez azonban – láttuk – a bíróság nincs kötve.

4. A perrendtartás lehetővé teszi, hogy bizonyos esetekben külön *bizonyítási eljárás nélkül* le lehessen zárni a jogvitákat. A bizonyítási eljárás nélküli jogvita lezárások feltétele a Pp. 141. § első mondatában foglaltak teljesedése, azaz ha az első tárgyaláson lehetséges az ügy érdemi tárgyalása és a tényállás kideríthető, vagyis – tesszük hozzá – a peranyagból felépíthető az ítéleti tényállás. Esetleg előzetes bizonyítás eredményét használja fel a bíróság, azonban ez nem eljárásjogi, hanem tartalmi feltétel.

A perrendtartás meghatározza a bírói tényállás megalkotásának bizonyítási eljárás lefolytatása nélküli körét, azaz azt a kört, amelyre nem vonatkoznak a bizonyítási eljárás szabályai. Az alapelvek bemutatásakor érintettük a polgári perben hozott ítéletek témánk szempontjából fontos problematikáját, ám gondolatmenetünkben most utalnunk kell a Pp. 163. § (2) bekezdésében foglalt ren-

delkezésre. E szakaszban olyan tényállási elemekről rendelkezik a perrendtartás, amelyek valóságát – mint a tényállás megállapításának építőelemeit – a bíróságnak a törvény erejénél fogva el kell fogadnia, de csak akkor, ha azok kételementesek. A kételementes tények bírói „felhasználásra” kerülhetnek úgy, mint az ellenfél beismerése, mindkét fél egyező előadása, az egyik félnek a bírói felhívás ellenére nem vitatott előadása. Ezek a tényfelhasználási feltételek – a félrevezető fogalmazás ellenére – nem a valóság megismeréséből levont és a tudományos elemzés módszereivel felülvizsgált tények, hanem a felek valóságértelmezésének egybehangzó, esetleg nem vitatott, illetve/és a bírói meggyőződés alapján kételementesnek tekintett elemei. Azaz a valóságos történeti folyamatnak a bírósági eljárásban előadott értelmezések konszenzusára alapított megállapítások.

A bizonyítási eljárás mellőzésével feltárt – és előbb említett értelmezési konszenzuson kívül eső – tényállítások elfogadásáról rendelkezik a Pp. 163. § 3. bekezdése, amely a köztudomású ill. hivatalos tények bírói értékeléséről szól. A pontos szöveg szerint a bíróság ezeket a tényeket valóban fogadhatja el, tehát tényállás megállapításának elemeként felhasználhatja, de ez a lehetőség csakis és kizárólag a bírótól függ. Nem automatikus a „beépítési” kötelezettség, ezért a bíróság törvényesen jár el akkor is, ha – bár hivatalos tudomása van bizonyos tényekről, illetve ezek köztudomásúak – mégsem építi be tényállásába a köztudomású, illetve a hivatalos eljárásban tudomására jutott tényeket. Következik mindez a szabad bírói mérlegelés lehetőségéből, nem árt azonban arra figyelni, hogy a törvény maga csak az értékelési, felhasználási lehetőséget biztosítja, a kötelezősége nem írja elő. E tények felhasználásának körében a feleknek nincs meghatározó szerepe, a lehetőség bizonyítási indítványaik nélkül is adott a bíró számára. További perjogi vitákat vethet fel az a kérdés, vajon a fél indítványozhatja-e köztudomású tény ítéleti tényállásba való beépítését.

5. A perrendtartás – mintegy az elmondottak összegzéseként – a 206. § (1) bekezdésben nyíltan kimondja és felvállalja a bírói szabad tényállás megállapításának konstruktivista módját. A törvény szerint „A bíróság a tényállást a felek előadásának és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékoknak az egybevetése alapján állapítja meg, a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el.” A konkrét rendelkezés összefoglalásként tartalmazza az alapelvekben rögzített szabad bírói bizonyíték-felhasználás, bizonyíték-értékelés, -összegzés és a kötetlen tényállás-megállapítás szabályait. Fel kell azonban arra hívni a figyelmet, hogy a tényállás megállapítását valójában a bíró előzetesen és törvényesen befolyásolja, ugyanis az alkalmazandó bizonyítási eszközökhöz, a bizonyítás módjához stb. eljárása során nincs kötve, azt a saját döntésével maga határozza meg saját tevékenységének keretét.

A bírónak a fent vázolt szabad mérlegeléséről, tényállást alkotó tevékenységéről a per folyamán számot

kell adnia. A Pp. 221. § szerint ugyanis „Az ítélet indokolásában röviden elő kell adni a bíróság által megállapított tényállást, az arra vonatkozó bizonyítékok megjelölésével, hivatkozni kell azokra a jogszabályokra, amelyeken a bíróság ítélete alapszik. Meg kell röviden említeni azokat a körülményeket, amelyek a bíróság a bizonyítékok mérlegelésénél irányadónak vett, végül utalni kell azokra az okokra, amelyek miatt a bíróság valamely tényt nem talált bizonyítottnak, vagy amelyek miatt a felajánlott bizonyítást mellőzte.” Fel kell tehát fednie a felek – és a felsőbb bíróság – előtt azokat a konstrukciós elemeket, amelyből a döntése alapjául szolgáló tényállást megalkotta, illetve azok az a procedurális szabályokat, amelyek alapján a konstrukció létrejött. Röviden tisztázni kell a nyilvánosság előtt a tényállás konstrukció megalkotásának valamennyi elemét, mind a konstrukciós szabályokat, mind azt a viszonyt ami az ítéleti tényállás és a peres felek által megalkotott tényállások között van. Ez a fő kérdés és nem az hogy mi történt annak idején, valaha a történeti valóságban és akkor kinek volt igaza. Ezek a kérdések ugyanis – az eljárás szempontjából megválaszolhatatlanok.

V.

Összegzés és továbblépés

I. Varga Csaba idézi J. Franknak, a jogszociológia klasszikusának megállapítását, aki szerint a tények nem sétálnak be önmaguktól a bíróságra, az eljárásban az formálódik ténnyé, amit a bíró ténynek gondol. Ezért a bírói döntésben – folytatódik a gondolat – a megformált tények lesznek a döntés előfeltételei, premisszái. Láttuk a ténymegállapítás a hatályos törvény szövege alapján valóban „procedurális konstitúció”, azaz csak az a tény válik az ítéleti tényállás elemévé, amit az eljárás legfontosabb résztvevője a bíró a tényállás elemévé emel. A tényállás megállapítása a törvény szerint a bíró feladata, aki azt a per adataiból, a felek előadásából, a törvény által számára biztosított konstrukciós szabályok alkalmazásával felépíti.

A tényállás felépítését az eljárásjog normatív módon szabályozza, ezért maga a folyamat instrumentális (jogon kívüli) értékeket szintén beépít a ténymeghatározásba. A normatív szabályozás legfontosabb elemei a nyelv, a rendelkezésre álló jogi - fogalmi készlet, a jogi kultúra, de nem tekinthetünk el a nem eljárás-jogi normákba foglalt jogi értékek, valamint a jogszabályba zárt történeti hagyományok szerepétől sem. A proceduralitás ezeken az értelmezési tartományokon és referencia módozatokon keresztül szabja meg a releváns tények konstrukciós folyamatát. A tények meghatározási folyamata az eljárásba ezzel beemel társadalmi – történeti elemeket is.

Az adott procedurális szabályok döntik el, milyen módon, milyen elemekből kerül kiválasztásra és felépítésre a tény maga, majd milyen tény-elemekből fo-

galmazódik meg a tényállás? Az igazság és a hamisság ebben az értelemben szintén procedurális, azaz a tényleges bírói tényállás meghatározása vagy megfelel az eljárási szabályoknak vagy nem. A procedurális szabályok megszegése az igazság érvénytelenítése, mindez függetlenül attól, hogy mi a lezajlott történeti folyamatokban feltárható igazság.

A bíró döntése a jogvita eldöntésében végül az igen-nem választására koncentrálódik. A bíró vagy-vagy között választhat, kétértékű logikát alkalmaz, döntési alternatívái kidolgozásához felhasználja – alkalmazza – a perrendtartás szabályait. A jogeset bivalens és bináris formalizálása során¹⁷ lépésről lépésre építi fel azt a tényállást, amelyből az *ítéletet megalapozó tényállás* válik. A tényállást a bírónak létre kell hoznia (meg kell állapítania), erre őt törvény kötelezi. Sőt a tényállás ellen – mint az ítélet indokolása ellen – külön fellebbezésnek van helye, azaz a tényállás-konstrukció a fellebbezési eljárásban felülvizsgálható. A tényállás megállapításának célja a jogi következmény levonása, ezért a kérdés a bíró számára mindig úgy hangzik, alkalmas-e a tényállás a megállapított jogkövetkezmény levonására. A bizonyítottság tehát ebben az értelemben nem azt jelenti, hogy a történeti valóságra rávetítve igaz-e vagy hamis a tényállás, megfelel-e a külvilág valamikor lejátszódott eseményeinek, hanem úgy hangzik: megalapozottnak lehet-e a megállapított tényállásra mint hivatkozási alapra jogi következményeket építeni? Ha a jogi következményeket rá lehet építeni az ítéleti tényállásra akkor az megalapozott, és önmagában támadhatatlan.¹⁸ Egyetértünk Varga Csabával, aki szerint az ismeretelméleti igazság önmagában nem elégséges, sőt nem is szükséges a perbeli igazsághoz. Kizárólag a perbeli hamisság – a megalapozatlanság – kimondása az, ami megakadályozza a perbeli igazság kimondását. Kizárólag tehát az a hamis, ha a konstrukciós szabályoknak ellentmondó módon születik meg egy ítélet.

2. A hatályos perrendtartás – részletesen bemutatuk – a „fenomenológiai” konstruktivizmus talaján áll. Részletesen meghatározza a tényállás megalkotásának eljárási szabályait, biztosítja a bíró számára a tényállás-megállapítás autonómiáját, biztosítja azt a lehetőséget, hogy a per során a felek tényállás-konstrukciójukat összemérjék, elemeire bontsák, és azt a nyilvános tárgyaláson újra összeállítsák, és – végül de nem utolsó sorban – kijelöli a bírónak azt a területet, keretet, amelyen belül a tényállás-konstrukcióját jogszerűen végrehajthatja. Ahol problémákat látunk az a következtetlenség, a konstrukciós elv alkalmazásának néhol megingó érvényesítése.

Tanulmányunkban több ilyen kérdéskört említe-

tünk. Problematikusnak tekintettük például a tárgyalás előkészítése során a hivatalból való megkeresés bírói lehetőségeit, mivel azok a hivatalból való bizonyítás tilalmának ellentmondani látszanak. Tisztázandó, és finomabb szabályozást igényel ezért a megkeresés és a hivatalból való bizonyítás tilalmának szabályai. Láttuk, amíg az okirat kiadása iránti megkeresés (Pp. 192. §) a felek kérelméhez van kötve, a tárgyalás előkészítése során biztosított lehetőségek nem függenek a felektől, e körben csak az eljárás gyorsítása illetve a tárgyalás hatékony előkészítése a megkeresés feltétele. Ez az értelmezés a kérelemhez kötöttség elvének is ellentmondani látszik. Másik problémakör, hogy a Pp. 124. § csak példálódzó felhatalmazást ad – *a bíróság intézkedései különösen a következők* szól a törvény – azaz a felsoroltaktól eltérő megkeresés lehetőségét sem zárja ki. Véleményünk szerint, jöllehet a törvény a procedurális konstrukció talaján áll, mégis minden önálló bírói cselekvési lehetőségnél *ki kellene mondani a kérelemhez kötöttség elvét*, mivel ezzel az önálló bírói cselekvések lehetőségének határait egyértelműen szabná meg. Az egyértelmű határok kijelölése pedig fontos jogpolitikai – jog biztonsági – alapelv.

Ugyancsak fontos – látszólag rendszertani – probléma a *bizonyítás szabályainak elszórtasága*, a szabályoknak a törvény különböző fejezeteiben való elhelyezése. Kétségtelen, a törvény eredeti, történetileg kialakult felépítése ma már tarthatatlan, azonban éppen a különböző történeti szabályozási síkok egymásra épülése, következetlen átvezetése segítette elő egy olyan, gyakran ellentmondásos helyzet kialakulását, ahol a különböző eljárásjogi normák tartalma nem pontosan illeszkedik egymáshoz, illetve a különböző nyelvtani megfogalmazások a koronként eltérő jogalkotói hangsúlyok következtében ellentmondásos értelmezésre adnak lehetőséget. Kiragadott példaként említjük, miszerint a Pp. 206. § ban biztosított bírói mérlegelési jog majdnem szó szerint megegyezik az alapelvek körébe foglalt és a 3. §-ban rendelt szabad bizonyítás elvével. Azonban, amíg az alapelvek körében a törvény megengedi az *„egyéb bizonyíték, amely a tényállás felderítésére alkalmas”* felhasználását, addig a Pp. 206. § a *„bizonyítás eljárás során felmerült bizonyítékok”* egybevetéséről rendelkezik.

Folytathatnánk a sort, azonban úgy gondoljuk, tanulmányunk legfontosabb téziseit sikerült bizonyítanunk. Elméletileg és általánosan fogalmazva írásunkból az is levonható következmény, hogy szükségessé vált egy átfogó eljárásjogi reform. Remélhető, hogy az újr szabályozás folyamatában világosan és egyértelműen rendezhető a törvényes szabályozásban következetesen érvényesített bizonyítási koncepció valamennyi jogi *normatív* szabályozást igénylő jelenlegi problémája.

¹⁷ Varga Csaba id. mű. 200.

¹⁸ Varga Csaba id. mű. 214.